

ФИЛОСОФИЯТА КАТО УЧУДВАНЕ

ТАНЯ ЖЕЛЯЗКОВА

Човекът така е устроен, че приоритетно да насочва усилията си към бъдещето и да „забравя“ миналия си опит като особен вид преодоляване на родовите дадености и спомена за грешките на развитието. Затова въпросът „Защо сме такива, каквито сме?“ остава в полето на изследователските търсения на ограничен кръг учени, без да се актуализира в личностната ни саморефлексия. Вероятно така трябва да бъде.

А какво бихме открили, ако всеки от нас имаше възможността да „събуди“ в себе си всички пластове, заложени в нас през дългия път на общочовешкото развитие? Биолозите открива зависимостите между филогенетичното и онтогенетичното развитие на човека. Но приложими ли са техните открития в сферата на духа?

Както човек се е „учудвал“ на всичко, което го заобикаля, и е получавал своите прозрения, които ни се струват удивително зрели, така и ние преминаваме през магическото „ставане“ на рационалността ни, тръгвайки от най-характерната за философията нагласа – чуденето. „...защото удивлението (и следователно любопитството) е източникът на всяко познание“ (Еко, У., 1997, с. 131).

Философията като особен тип почуда и философското мислене като своеобразно чудене, при също на призвани, са обект на анализ тук. Той не цели да дефинира разделителната линия между званите и призваните в лабораторията на висшата рационалност, но маркира параметрите

на **гледната точка „отгоре“**, която **притежават всички деца и само някои възрастни**.

Философската нагласа към света е дар божии на всяко дете. Обърнали ли сте внимание: децата се интересуват от възможно най-широк кръг проблеми. От „Защо слънцето си ляга да спи?“, през „Кой съм аз?“ до „Какво е смъртта?“. Те владеят най-силното оръжие на мъдреца – умението да задават въпроси. **Любовта към питането не е просто тяхна страст, а начин на съществуване** в един недружелюбен за децата свят. Недружелюбен, защото не го познават, а всичко, което не познаваме, не ни принадлежи, не можем да контролираме и то ни плаши.

Философската нагласа е естествено състояние на детското мислене. С непридобит и неосъзнат опит детето по-лесно мисли в категориите на философското познание, отколкото с фактите на теоретичната наука. Научните факти то научава бавно и постепенно в процеса на обучението и също така бавно и постепенно загубва всеобщността на питането си, което става все по-конкретно. „Първоизточниците на философстването са в удивлението, в съмнението, в съзнанието за загуба.“ (Ясперс, К. 1994, с.16)

Образованието в ранните години на детето (6-15) потиска философската нагласа, защото моделира мисленето, което традиционно е естественонаучно. Възниква интересна познавателна ситуация: **колкото повече се теоретизират сетивата** и се придоби-

ват „оръдията на мисленето“ – понятия, категории, формули, модели, знакови системи и други „неща за нас“, **толкова повече се загубва естествена способност да се мисли философски**. Тази способност започва да се усвоява отново (събужда или освобождава) към 18-та година, когато теоретичните натрупвания от частнонаучните дисциплини естествено се издигнат до достатъчно висока степен на рефлексия, която кореспондира с философската. „...знанието „тотализира“, защото науката „конструира“.“ (Марков, С., 1997, с. 95)

Основна характеристика на философското мислене не е мисленето с категориите като езикови конструкции (понятия) с висока степен на абстрактност, с които философите обличат идеите си и ги полагат в „изми“, теории, направления, течения и школи – това е резултатът. В началото е учудването. Философът е мислител, който постоянно търси отговори на безбройните въпроси, които битието му задава чрез своите послания. Той е вечното дете: **Възрастните се стремят да разберат света, за да го контролират, докато децата искат да разберат неговия смисъл**. Първите си служат с проверен научен апарат, вторите се учудват, преобразувайки своя опит като размишляват върху него (Липман, М., А.М. Шарп, 1991, с. 7). Онова учудване към света, което граничи с любопитството (като любов към питането) и което е „обща склонност и за децата, и за философите“. И едните, и другите са изкушени от духа на откривателството като върховно интелектуално преживяване. А тези, които са отворени към света, определено са и добри.

Образоваността най-общо се свързва с три кардинални въпроса. „**Зная какво?**“, отнасящ се до предметност-

та на света или **света като факт**. Тук се класират всички знания с проверен и безспорен характер. „**Зная как?**“, който е свързан със **свойствата на нещата** или с тяхното функциониране. Тук се вместиат всички знания с приложен характер. И „**Зная защо?**“, който е свързан с **обяснителните принципи на мирозданието**. В тяхната основа лежат проблемите за отношенията между нещата и смисъла на тяхното съществуване. Информацията, с която се оперира тук, не може да бъде приета нито „на вяра“, нито просто скептично. Това е **информация, която генерира нова информация** и в този смисъл тя не е застинала или пък пряко приложима, а търсеца. Тя форматира „погледа отгоре“ и насочва към философското познание.

Но **философията** не е просто категориален апарат или история на идеи. Тя е **своеобразен компендиум от стилове на мислене, принципи, подходи за разбиране на света чрез използване на богата палитра от методи, гарантиращи евристичното мислене**. Тази сложна тъкан на философското може да се трансформира и за деца дори под формата на игра. За това се е сетил още Дж. Дюи в „Бъдещото училище“ и „Училището и детето“.

Оттам тръгват авторите на американската образователна програма „Философия за деца“ проф. Матю Липман и проф. Ан Маргарет Шарп от Монтклер Стейт Колидж (Ню Джърси, САЩ), създавайки преди повече от 20 години първата програма за деца от III и IV клас, наречена „Пикси“ и ориентирана към търсенето на смисъла. По-късно се появяват още няколко двегодишни програми, ориентирани към възрастите от 4 до 18 години, които интерпретират други философски проблеми. Във всич-

ки тях по нестандартен начин са вложени кардиналните проблеми на философията, които чрез използваните в образованието интерактивни техники, лесно могат да бъдат усвоени от деца. До голяма степен тези програми кореспондират с днешните изисквания за въвеждане на ранно гражданско образование в училище, което да провокира децата и към философското мислене като особен тип култура.

Идеята на авторите е да „смъкнат“ сложните философски идеи и теории до равнището на детското мислене. И те го правят по изкуствен път, създавайки забавни текстове, в които вмъкват философско съдържание. Моят опит като учител по програмата „Пикси“ в продължение на пет години и експерименталната ми работа в продължение на две години с авторската ми програма по философия за най-малките „Аз в този свят“ за деца от предучилищните групи на детските градини /Програмата включва авторско съставителство от романа „Мо-мо“ на М. Енде, методическо ръководство за учителя и измерители – тестови батерии/ ми показа, че подходът може да бъде и обратен. Не да се „вкарва“ философия в нарочно създадени текстове, планове за дискусии и упражнения към тях, а да се извлича философията от вече създадени литературни текстове с подчертано философско съдържание. С други думи, не да се създават поредните изкуствени философообразни истории и диалози, а да се приучват децата да осмислят вече създадената текстова реалност чрез достъпен за тях философски инструментариум.

Независимо от това кой път за провокиране на философстването на децата ще се избере, по-същественото е да си отговорим на въпроса: Какво всъщност се случва с детското мислене от 5-та до 15-та година? Свободно ли е то,

за да бъде заемано от теми, които възрастните определят като значими за тази възраст? Как би трябвало да се „култивират мисловните умения“ във възрастта на овладяване на „синтактичните, семантичните и прагматичните аспекти на езика“ (Липман, М., А.Газард, 1997, с. 9)?

Съществена особеност на философията за деца е, че в нейната тъкан **философията присъства като средство, а не като цел**. В конструкцията на програмата философията е заложена като **механизъм за извличане на знания**, на „**правене на мислене**“ (Splitter, L., A.Sharp, p.130). Децата са поставени в изключително евристичната ситуация да формират от класа си или групата т. нар. „изследователска общност“, която задава стила на общуване, принципите на интелектуален диалог, правилата за отстояване на позиции, отвореността на дискусията, без санкцията за вярност, истинност и правилност. Не на последно място е и култивирането на детското любопитство.

В ранната детска възраст философията за деца носи белезите на формирането на умения, специфични и постижими за тази възраст. Всъщност в това няма нищо странно. Всяко едно познание със своя предмет, обем, понятиен апарат и методологически инструментариум е постижим за точно определена възраст, подготвеност и теоретизираност на сетивата. В този смисъл философията за деца от начална училищна възраст не би могла да бъде нещо много по-различно от: установяване на връзка между четенето, писането и разговарянето; извличане на собствения опит на детето; илюстриране на отношението на езика със света, като се дава превес на значението и смисъла пред формата; обвързване на детското мислене с „чудесата“ в литера-

турното наследство на човечеството – фолклора и приказките; стимулиране на мисленето; подпомагане на процеса за правилна употреба на езика (Липман, М., А. М. Шарп, 1991, с. 8).

За двете учебни години, за които е предвидена всяка тематична програма, децата проработват голям набор от понятия и термини с частнонаучен, общонаучен, методологичен и философски характер. В програмата за III–IV клас те са около деветдесет, сред които са: имена, думи, отношения, думи и мисли, мисловен опит, мисловни актове, модел, разбиране, многозначност, знаци, класове и представители, интерпретация, подход, истина и измислица, допускания и изводи, аналогия, аналогии и структурни сходства, разсъждаване по аналогия, парадокси, хипотетично разсъждаване, правдоподобност, категориални грешки, противоречие, критерии, обозначаване, пропорции, уподобяване, отношения на части, връзки и отношения, род и вид, цели и средства, пространство, време, функции на неща, извод, идеи.

С научаването да боравят с тях, децата оборудват мисленето си с понятийния език на възрастните. **В процеса на „манипулиране“ с действителното знание, става и генерирането на ново знание.** Чрез използването на различни философски техники децата успяват да изградят за себе си усет за даден контекст и да му направят различни интерпретации. Те придобиват уменията да улавят разнообразието на смисли в живота и в литературата. Процесът на развитие на абстрактното мислене се развива по естествен път, под формата на словесна игра. Към средствата за изразяване на личността в тази възраст – пеене, рисуване, танцуване, смятане и писане – се прибавя и още едно: разговорянето – като свободно

боравене с думи, значения и смисли.

В процеса на **разбирането като механизъм за творческо декодиране на съществуващото и смисъла на неговите послания по правила**, децата лесно усвояват правилата и не изпитват страх да експериментират с тях. В този смисъл те са в състояние да изведат много повече варианти на решение на даден проблем или отговори на въпроси от типа на „Кога човек не може да говори?“ (над тридесет отговора). Детското мислене позволява не само вариативност, но и способност за прескачане от свят в свят и играене на роли в няколко контекста едновременно. Всъщност това затруднява разбирането при децата, а не липсата на знания и опит.

Разбирането предполага влизане в някакъв тип погреденост, контекстуална рамка, която дефинира смисъла еднозначно. Детето с един замах разрушава всяка рамка, която не му харесва по някаква причина и е готово да я замени със своя, размивайки смислите. То е в състояние даже да привнесе чудат смисъл на познато нещо. Дори „грешката във възприятието се интерпретира като промяна в света“ (Липман, М., А. М. Шарп, 1991, с. 106). Задачата на обучението, което възрастните прилагат към децата, е да ги научат да отграничават контекстите и да боравят с тях по правила, за да не смесват пространственото с времевото, или предметното с одушевеното. Това е нещо като да направиш от философа по душа запален природоизпитател.

Има възраст, на която човек трябва да разбере, че езикът, с който си служим, „има различни смислови слоеве и че тези слоеве могат да влязат в конфликт или съвместно да подсилват ефекта си в определен случай“ (Пак

там, с. 21). Това е възрастта на децата и на философите. И едните, и другите с удоволствие измислят неща, интересуват се какво става, когато мислим и търсят отговор на въпроса „Всичко ли е възможно?“.

А възможно ли е всичко, когато става дума за отношенията между думите, между хората, между нещата и ставащото с тях, между всичко това заедно? Това е тема, над която се чудят от векове мислителите. **Учугването е скрита форма на философстване, а философията е търсещо разбиране.** Затова „истинските творци не презират нищо; тяхно задължение е да разбират, а не да съдят“ (Камю, А. Нобелова лекция).

ЛИТЕРАТУРА

1. **Еко, У.** Интерпретация и свръхинтерпретация. С., 1997.

2. **Камю, А.** Големите писатели са писатели – философи. Нобелова лекция. В. Начало, бр.25,1990.
3. **Липман, М., А. М. Шарп.** В търсенена смисъл. Методическо ръководство към „Пикси“. Варна, МНП и БФА,1991.
4. **Липман, М., А. Газарг.** Да съберем мислите си. Методическо ръководство към „Елфи“. Варна, Българо-американски център, 1997.
5. **Марков, С.** От Платон до Стросън.Философия. Онтология. Анализ. В.Търново, 1999.
6. **Пийз, А., Б. Пийз.** Войната за вдигнатия капак на тоалетната чиния. Защо мъжете не чуват, а жените не могат да се ориентират по картата. С., ИК „Сиела“, 1999.
7. **Ясперс, К.** Въведение във философията. С., 1994.
8. **Splitter, L., A. M. Sharp.** Teaching for Better Thinking. The Classroom Community of Inquiry. ACER, 1995.